

Faiq Ələkbərli

AMEA Fəlsəfə
Institutunun
aparıcı elmi işçisi,
dosent, fəlsəfə üzrə
fəlsəfə doktoru

IVYazı

Ümumiyyətlə, yalnız sözügədən poemada deyil, şair-mütəfəkkir Mirzə Mehdi Şükühinin digər fəlsəfi şeirlərinin mahiyyətində insanın "eşq"lə, yoxsa "ağıl"la yaşamaq və yaratmaq məsələsi mühüm yer tutmuşdur. Özünü "Fərhad" kimi təqdim edib xəyali "Şirin" uğrunda mübarizə edən Şükühinin dünyagörüşündə əxlaqi-mənəvi keyfiyyət hər şeydən yüksək olub eşq hər zaman əqlədən bir addım üstün tutulmuşdur. Bu anlamda onun müraciət etdiyi "Şirin" sadəcə məcazi xarakter daşıyır, burada əsas müqəddəs sevgidir:

Zülfün güli-ruyində gəlir rəqsə həvadən,
Guya ki, düşüb cənnətə bir zəngilər oynar.
Həmiylə mənə belə baxar, nərgiz-i məstin,
Qan tökməyə yerdən deyən səngilər oynar
Peymanəyə baxdıqca gələr rəqsə Şükühi,
Qəlyanı görəndə necə kim bəngilər oynar.

M.Müsəddiq yazır ki, burada pak insan məhəbbətinin tərənnümü əsas yer tutur. Onun fikrincə, bu məhəbbət insani və ümumbəşəri əhəmiyyətə malik olan bir məhəbbətdir. İnsana doğma münasibət, sədaqət, gözəli tərənnüm, vüsal uğrunda bütün bəlalara dözmək Şükühi lirikasının əsas xüsusiyyətləridir: "Sufizm poeziyasındakı mistika, ilahi məhəbbət, piri-muğan və yaxud vəhdəti-vücudda əslinə, yəni "vücuti-kül"lə qovuşmaq uğrunda əzab-əziyyətə dözməyin əksinə olaraq, səadətə qovuşmaq, vüsalə yetmək, sevgilisini yolunda hər cür çətinliyə dözmək Şükühi lirikasına xas cəhətlərdir. Şükühi də öz sələfi və ustası Füzuli kimi məhəbbəti həyatın mənası, səadətə açarı, xoşbəxtliyin və qabiliyyətin rəhni hesab edirdi. Şairə görə məhəbbətsiz həyat, həyatsız məhəbbət yoxdur".

M.Müsəddiq daha sonra yazırdı ki, Şükühinin şeirlərində insan, onun istək və arzuları, habelə təbiət gözəllikləri canlı və təsirli şəkildə tərənnüm edilmişdir: "İnsani məhəbbəti hər şeydən üstün tutan şairin lirikasında həyata və təbiətin gözəlliklərinə vurğunluq daha qabarıq şəkildə gözə çarpır. Bu da təsadüfi deyildir. O həm poetik zövqə malik olmuş, həm də Marağanın misilsiz təbiətinin ağışında yazıb-yaratmışdır". 3 Doğrudan da, Şükühinin şeirlərində insanın təbiəüstü olması, yəni fəvqəlli ifadə edilmişdir. O, bir şeirində yazırdı:

Üzümə lələ desəm, lələy-həmra sevinər,
Bu boya sərvi desəm, sərvidilərə sevinər.
O qara gözlərivi nərgizə oxşatsam əgər,
Fəxrədən gülşən ara nərgizisəhla sevinər.
Sevinər dil, ləbi-nuşinüvü görcək necə kim,
Rindi-şuridə görüb sağəri-səhba sevinər.

M.M.Şükühi yeri gəlmişkən, Seyid Əbulqasim Nəbatinin axıcı

gülməsin ya gəlməsin?
Bu hicran düşkünü, illər xəstəsi
Qapına dərməna gəlsin ya gəlməsin?" şeirindən irəli gələrək yazırdı:

Bir deyən yoxdur o məhcəmələ
Aşiqi-nalan gəlsin, gəlməsin?
Həsəti çoxdur bəzmi-vüsalə,
Bu didəgiryən gəlsin, gəlməsin?
Aşiqi-zann gülşəni-nazə
Gəlibdir, səndən istər icazə.
Buyur bir görüm, ey güll-tazə.
Nə oldu fərman, gəlsin, gəlməsin?
Aşiqin sənsiz didəgiryandır,
Lələtək bağı qüssədən çandır.

Töküm şərabi lələqun peymanədən peymanəyə
Eşqi uzare məhvəşi yandırdı bu möhnətkeşi
Mizanmış eşq atəşi pərvanədən pərvanəyə
Saqi tez ol keçdi gecə fərdə qəmi gəlməz vəcə
Al kasəni ver kuzəni məstənədən məstənəyə
Qurban o zulfü nazənin beylə şikəncə eşqinə
Hey açılır hey bağlanır divanədən divanəyə
Qan ağlasın aludələr şad oynasın asudələr

li görüşlü olmasında Osmanlıya və digər ölkələrə etdiyi səyahətlər də mühüm rol oynamışdır. Şükühi milli-dini dəyərlərə münasibətdə və fəlsəfi təfəkkürdə əsas nüvədən kənara çıxmada, ancaq yenilikçi, mütərəqqi təfəkkürə meyil göstərməsi əsərlərində açıq şəkildə hiss olunur. Belə ki, o ənənəvi "aşiq-məşuq", mərsiyəçilik mövzularına biganə qalmamaqla yanaşı, onlardan müəyyən dərəcədə uzaqlaşaraq iləgörürlü, mütərəqqi fəlsəfəçiliyi ilə də seçilmişdir.

Milli fəlsəfi fikir tariximiz: Mirzə Mehdi Şükühi

sufiyənə şeirlərindən də yararlanmışdır. Məsələn, Nəbati bir şeirində belə yazırdı:

Üryani zar oldum yenə, məcnunə bax, məcnunə bax
Sultani ğar oldum yenə ,hamunə bax, hamunə bax
Daş üstə qoydum başımı, tökdüm ümmanə yaşımı
Tufani nul oldum yenə, ceyhunə bax, ceyhunə bax....

Şükühi, Nəbatinin həmin şeirinə nəzər salıb ilham alaraq belə bir qəzəl yazırdı:

Bu bivəfa, bu bivəfa dünyaya bax, dünyaya bax
Saldı məni məcnun kimi, səhraya bax, səhraya bax
Düş Mehdiinin sorağına gəl yengəcə qabağına
Gəl bir neçə həmrəzi gör dərbəkçi edən nazi gör
Aşiq əlində sazi gör sumaya bax, surnaya bax
Övrətləri sədrineşin kişiləri tərək edib işin
Gör necə ağardır dişin molla-ya bax, mollaya bax....

Yaxud da, o, Nəbatinin "Səbə məndən söylə o gül üzərə, Bülbül

Hər nə hökm etsən, bəndəfərmandır,
Ey şəhi-xuban, gəlsin, gəlməsin?
Aşiqin sənsiz bil şadlıq etməz,

Şükühinin dünyagörüşünə ümumi nəzər saldıqda görürük ki, o, öz dövrünün klassik mədəni-fəlsəfi ənənəsindən nisbətən uzaqlaşaraq yeni dövrün fəlsəfi təfəkkürünə xeyli dərəcədə yaxınlaşmışdır. Hər halda o bir tərəfdən ənənəvi fəlsəfi təfəkkürdən çox uzaqlaşmasa da, ancaq tamamilə onun çərçivəsində ilişib qalmamışdır da. Belə ki, Şükühi həm ictimai-fəlsəfi, həm də ictimai-siyasi məsələlərə münasibətdə öz sözünü deməyə cəhd göstərən, bir çox hallarda da bunu bacaran bir ziyalı idi. Görünür, onun bir qədər irəli görüşlü olmasında Osmanlıya və digər ölkələrə etdiyi səyahətlər də mühüm rol oynamışdır...

Ölünce səndən əl çəkib getməz,
Heç kəs öz yarın belə sinsitməz,
Ey sənə qurban, gəlsin, gəlməsin?
Bülbül-zann ruzi-ələstdən,
Nələ çəkməkdən düşdü nəfəsdən,
Ha elə-belə künci-qəfəsdən,
Nələvü-əfğan gəlsin, gəlməsin?
Çox yubandıma, gəl səni tan,
Xaki-dərində Naşiyi-zari,
Di qurtar, kafir, bu biqərəri,
Öldü müsəlman gəlsin, gəlməsin.

Başqa bir şeirində o, Nəbatinə nəzərə olaraq yazırdı:

Rəqs eylədim gəşt eylədim
meyxanədən meyxanəyə

Mali cəhan billah qalır biganədən biganəyə
Gülşən verildi bülbülə qonuz o güldən bu güle
Qismətdə bayquşlar yeri viranədən viranəyə
Vaizlərin tərək etmədin bir mərifət tərək etmədin
Verdin şəkli quş əcəb əfsanədən əfsanəyə.

Mirzə Mehdi Şükühinin fəlsəfi şeirlərindən təsirlənib ona nəzərə yazan şairlər də olmuşdur. Onlardan tanınmış Azərbaycan Türk şair-mütəfəkkiri Hüseyn Cavidin adını çəkmək olar. O, M.M.Şükühinin aşağıdakı şeirinə çox böyük dəyər vermişdi. Şükühi yazırdı:

Nə səndə bu qədər itab olaydı
Nə məndə bu istirab olaydı ekaş
Nə səbt dərdim
Hər qissəsi bir kitab olaydı ekaş
Nə bu günə düşəydim
Nə ömrümə bu hesab olaydı....

H.Cavid isə Şükühinin həmin şeirinə nəzərə olaraq yazırdı:

Nə eşq olaydı nə aşiq
Nə nazlı afət olaydı
Nə xalq olaydı nə xaliq
Nə eşqü həsrət olaydı
Nə dərd olaydı nə dərman
Nə sur olaydı nə matəm
Nə aşiyənə və vüslət
Nə bar firqət olaydı...

Ədəbiyyat

1. Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi. Altı cildə, 4-cü cild. Bakı, Elm, 2011
2. Əhməd Vüqar, Rzayeva Dilbər. Cənubi Azərbaycan şeiri antologiyası (XIX-XX əsrlər). Bakı, Ecoprint
3. Cənubi Azərbaycan tarixinin öçerki (1828-1927). 1-ci cild. Bakı, Elm, 2021
4. Cənub ulduzları (şeirlər və poemalar). Bakı, Yazıçı, 1982
5. Cənubi Azərbaycan ədəbiyyatı antologiyası. 4 cildə, 1 cild. Bakı, "Elm", 1981
6. Quluzadə, M. Füzulinin lirikası. Bakı: Azərbaycan SSR Elmlər Akademiyası, 1965
7. Kafkasyalı Ali (Tertibçi). İran Türk Edebiyatı Antolojisi. 5 cildə, III cild. Erzurum, Atatürk Üniversitesi Basımevi, 2002
8. Həmraz Rza. Mirzə Mehdi Şükühi. Türkcə - farsca üç aylıq mədəniyyət və toplumsal dərgi, il:1, sayı:1, 1395 h.ş paiz fəslü, Təbriz, s.192
9. Hüseyn Ümid. Tarixi-fərhəngi-Azərbaycan. Cild 1, Təbriz, 1332 hicri (miladi 1953)
10. Xəndan Cəfər. Mehdi Şükühi Təbrizi. "Azərbaycan" məcmuəsi, 1946, □11-12
11. Xəndan Cəfər. Seçilmiş əsərləri. Üç cildə, 2-ci cild. Bakı, Çarşıoğlu, 2010
12. Piriye Yolçu. XIX əsr Azərbaycan ədəbiyyatında poema janrı. Bakı, "Yazıçı", 1988
13. Məmmədli Müsəddiq. Mirzə Mehdi Şükühi: həyat və yaradıcılığı. Bakı, Yazıçı, 1988
14. Müderris Məhəmmədli. Reyhanətül-ədəb. Təbriz, 2-ci cild, 1347 h.ş. (1968)
15. Şükühi M.M. Külliyyat. Təbriz. 1321
16. Şükühi M.M. Qoşmalar // XIX əsr Azərbaycan şeri antologiyası, Bakı, "Şərq-Qərb", 2005, s.204